

देशभक्तांच्या चळवळीचे दुःखानुभव चित्रित करणारी कादंबरी : वारणेच्या खोऱ्यात

प्रा.डॉ. सुभाष कदम,

सहाय्यक प्राध्यापक,
दयानंद कला महाविद्यालय,
लातूर

अण्णा भाऊ साठे मराठी साहित्यात असे साहित्यिक होऊन गेलेले आहेत की त्यांची तुलना मराठी साहित्यातील कोणत्याही साहित्यिकांशी होऊ शकत नाही. त्यांचा लेखनाचा पिंडच इतर साहित्यिकांपेक्षा नक्कीच भिन्न होता. त्यांनी १९३७ मध्ये मराठी साहित्य लेखन करण्यास सुरुवात केली. कथा, कादंबरी, पोवाडे, वगनाट्य, नाटके आणि प्रवास वर्णन इत्यादी साहित्यप्रकारांत त्यांनी लेखन केले. अण्णा भाऊ साठे यांच्या पर्यंत मराठी साहित्यात लेखन करणारे साहित्यिक हे मोठ्या शहरांमध्ये म्हणजेच मुंबई आणि पुणे इत्यादी शहरांतील होते, शिवाय विशिष्ट वर्गातील होते. त्यांच्या लेखनातील वातावरण, विषय, व्यक्तिरेखा किंवा नायक हे पांढरपेशीय वर्गातील होते. मनोरंजनासाठी साहित्य लेखन केले जात होते. त्याला काही अपवाद असतीलही पण ते नगण्यच. अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या लेखनातून दीन-दलित समाजातील नायक-नायिका आपल्या लेखनाचा विषय बनविला. त्यांनी जे लेखन केले ते जीवनानुभवातून लेखन केले. आतापर्यंत त्यांनी पाहिलेल्या साहित्यातून नायक-नायिका या मुंबई-पुणे शहरातील, पांढरपेशीय वर्गातील किंवा पाटील वतनदार या होत्या. अण्णा भाऊ साठे यांचा वाटेगाव ते मुंबई हा प्रवास पूर्णतः संघर्षमय आहे. तो त्यांनी आपल्या साहित्यातून मांडला. त्यांचा पिंड क्रांतिकारकांचा होता आणि त्यांचा जन्मही क्रांतिकारकांच्या जन्मभूमीत झाला होता. हा वारसा घेऊन 'वारण्याचे खोरे' त्यांनी साहित्यातून अजरामर केले. या प्रदेशातील जीवनावर लिहिलेली एक कादंबरी म्हणजे 'वारणेच्या खोऱ्यात' ही होय. त्यांनी एकूण प्रकाशित व अप्रकाशित ३७ कादंबऱ्या लिहिल्या. त्यांचे सर्वात जास्त लेखन हे कादंबरी वाङ्मय प्रकारात झाले आहे.

अण्णा भाऊ साठे यांच्या लेखनाची पार्श्वभूमी पाहताना विविध अंगाने विचार करावा लागेल. यामध्ये प्रथम विचार करावा लागेल तो म्हणजे याच काळात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची दलित उद्धाराची चळवळ निर्माण झाली होती. दीन-दलितांच्या उद्धारासाठी त्यांनी चळवळी उभ्या केलेल्या. माणसाला माणूस म्हणून वागवले पाहिजे. यासाठी त्यांनी स्वातंत्र्य, समता, बंधुता न्यायाचा पुरस्कार केला. हा विचार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या लेखनातून, वर्तमानपत्रातून, भाषणातून व कार्यातूनच सतत मांडला. भारतीय दलितांचा उद्धार कार्याकडे सर्व जगाचे लक्ष होते. अण्णा भाऊ साठे यांच्या विचारावरही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीचा प्रभाव पडला म्हणून त्यांनी जग बदल घालुनी घाव। सांगून गेले मला भीमराव।। या गीतातून व फकिरा कादंबरीच्या अर्पण पत्रिकेतून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्याविषयी कृतज्ञता व्यक्त केली आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अपेक्षित असलेली माणसे, रुढी परंपरेला, धर्म व्यवस्थेला, जातिव्यवस्थेला नाकारणारी माणसे अण्णा भाऊंनी आपल्या साहित्यातून आणली. त्यांच्या लेखनाची दुसरी पार्श्वभूमी म्हणजे तत्कालीन कालखंडामध्ये भारतात ब्रिटिशांच्या विरोधात निर्माण झालेले लढे. एकूणच स्वातंत्र्य चळवळीचे वातावरण त्यांच्या अवतीभवती होते. त्यांचा जन्मच सातारा सांगली परिसरातील एका वाटेगाव खेड्यात, वारणेच्या खोऱ्यात झाला होता. या परिसरात स्वातंत्र्याची चळवळ मोठ्या जोमाने सुरू होती. म्हणून अण्णा भाऊ साठेनी कथा, कादंबरी, नाटक, वगनाट्य, शाहिरी पोवाड्यातून स्वातंत्र्याची चळवळ उभी केली. ब्रिटिशांच्या जुलमी राजवटीविरुद्ध उतरणारी निर्भिड माणसे त्यांच्या साहित्यातून आली म्हणून वारणेच्या खोऱ्यात ही

कादंबरी वारणेच्या खोऱ्यातील स्वातंत्र्य लढ्यासाठी लढणाऱ्या क्रांतिकारकांची कहाणी सांगते.

अण्णा भाऊ साठे यांच्या जीवनाचा विचार केला तर गरिबीमुळे त्यांनी वाटेगाव ते मुंबई पायी प्रवास केला. त्यानंतर त्यांनी मुंबईमध्ये गिरणी कामगार म्हणून काम केले. तेव्हा त्यांनी तेथील कामगार, त्यांचे जीवन त्यांनी जवळून पाहिले आणि त्याच वेळी त्यांचा कामगार चळवळीशी संबंध आला. त्यामुळे त्यांनी मार्क्सवादी साहित्य वाचले. मॅक्झिम गार्कीच्या कथा वाचल्या. कार्ल मार्क्स, लेनीन यांचे विचार त्यांनी वाचल्यावर त्यांच्या जीवनावर साम्यवादी विचारसरणीचा प्रभाव पडला. त्यामुळे त्यांनी कम्युनिस्ट पक्ष संघटना यामध्ये कामही केले आणि आयुष्यभर पुढे साम्यवाद प्रत्यक्ष कृतीतून आणि साहित्यातून मांडला. वरील पार्श्वभूमीवर अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्य लेखनाचा विचार करावा लागेल. खऱ्या अर्थाने शाहू-फुले-आंबेडकरांचे विचार आपल्या कृतीतून व साहित्यातून त्यांनी मांडले. स्वतः त्यांनी जीवनानुभव घेतलेले वातावरण, दीन-दलित वस्त्यातील माणसे, त्यांचे जीवन, पोट तिडकीने कथा कादंबऱ्यातून मांडणारा एकमेव लेखक म्हणजे अण्णा भाऊ साठे होय. एक विशेष म्हणजे दीड दिवस शाळेमध्ये गेलेल्या एका व्यक्तीने एवढी प्रचंड मराठी साहित्य निर्माण करावे त्यातून स्वातंत्र्याची चळवळ, संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ, आंबेडकरवाद, अंधश्रद्धा, दैववाद, विज्ञानवादी दृष्टिकोन, कार्ल मार्क्स यांचा साम्यवाद, धर्मांधता, पृथ्वी ही नागाच्या मस्तकावर उभी नाही तर ती कामगारांच्या हातावर उभी आहे, ये आझादी झूठी है, जनता सब भुकी है। इत्यादी क्रांतिकारी विचार मांडावेत हे एक आश्चर्यच आहे.

'वारणेच्या खोऱ्यात' ही अण्णा भाऊ साठे यांची इ. स. १९४९ मध्ये प्रकाशित झालेली पहिली कादंबरी आहे. ही भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात उतरलेल्या क्रांतिकारकांच्या जीवन संघर्षाची कहाणी आहे. अण्णा भाऊंच्या कादंबऱ्या विषयी पद्मश्री नारायण सर्वे म्हणतात, "अण्णांनी लिहिलेल्या एकूण सर्व कादंबऱ्यांपैकी त्यांच्या महत्त्वाच्या कादंबऱ्यात ही कादंबरी महत्त्वाची आहे. पुढे ही कादंबरी मंगला या नावानेही प्रकाशित झाली." १९४२ च्या ऑगस्ट क्रांतीमध्ये महाराष्ट्र अग्रेसर होता. त्यातही सातारा-सांगली जिल्हा या क्रांतीमध्ये अग्रेसर होता. सातारा जिल्ह्यातील ऑगस्ट क्रांतीच्या उठावात

वारणेच्या खोऱ्यातील कितीतरी तरुण सहभागी झाले होते. त्यामध्ये स्वतः अण्णा भाऊ साठे यांनी सक्रिय सहभाग घेतला होता. म्हणून या कादंबरीत स्वातंत्र्यलढ्यात आपले घरदार सोडून सहभागी झालेले कितीतरी तरुण या कादंबरीतील अण्णा भाऊ साठे यांनी चित्रित केले आहेत. म्हणून 'वारणेच्या खोऱ्यात' ही १९४२ च्या ऑगस्ट क्रांतीच्या लढ्यावर आधारलेली कादंबरी आहे.

अण्णा भाऊ साठे यांनी या कादंबरीत क्रांतिकारकांच्या लढ्याविषयी दोन भूमिका मांडल्या आहेत. स्वातंत्र्याच्या लढ्यात क्रांतिकारकांना ब्रिटिशांच्या जुलमी राजवटीविरुद्ध संघर्ष करायचा होता. हा एक संघर्ष होता. त्याशिवाय स्वकीयांशीही संघर्ष करायचा होता. इंग्रज हे भारतात राज्य करू शकले त्याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे त्यांना आपल्याकडील काही स्वकीयांचे सहकार्य लाभले होते. त्यामुळे ब्रिटिशांना येथे जुलमी राजवट करता आली. अशा दोन पातळीवर संघर्ष करताना क्रांतिकारकांच्या दुःखद जीवनानुभवाचे चित्रण ही कादंबरी करते. या कादंबरीत दोन्ही प्रवृत्तीच्या व्यक्तिरेखा चित्रित करून तत्कालीन स्वातंत्र्य लढ्याची अनुभूती वाचकांना उपलब्ध करून दिली आहे. क्रांतिकारकांमध्ये हिंदुराव हे प्रमुख पात्र आहे. हिंदुराव सोबत मल्हारी, गणू, शिवा, आबासाहेब, खाशाबा हे ही क्रांतिकारक आपले घरदार सोडून भूमीगत काम करत आहेत. देशाला स्वातंत्र्य मिळाले पाहिजे म्हणून ब्रिटिशांविरुद्ध व ब्रिटिशांना मदत करणाऱ्या स्वकीय सोबत लढत आहेत. या विचारावर आधारित या कादंबरीत कृष्णाजी पाटील, त्यांची पत्नी राधाबाई, मुलगी मंगला यांच्या घरातील हंबीर यांच्याशी संघर्ष या कादंबरीत आला आहे. कृष्णाजी पाटील हे वतनदार असतात. ते क्रांतिकारकांना मदत करतात. त्या गावातील शिवारामध्ये राहू देतात. हिंदुराव व त्यांच्या सहकाऱ्यांना जेवण देतात. या रूपाने क्रांतिकारकांना मदत करणारे कुटुंब किंवा गावाचे वतनदार म्हणून कृष्णाजी पाटील हे पात्र या कादंबरीत येते. क्रांतिकारकांना मदत करण्यावरून कृष्णाजी पाटील व त्यांचा मुलगा हंबीर यांच्या घरातील संघर्ष या कादंबरीत दाखविला आहे. हंबीर आपली बहीण मंगला हिचा विवाह चिखलवाडीचा नागोजी पाटील यांच्याशी व्हावा म्हणून प्रयत्न करत असतो. तो चिखलवाडीला नेहमी जातो; पण नागोजी पाटील हा इंग्रजांना मदत करणारा, क्रांतिकारकांना

पकडून देणारा, शेतकरी मजुरांना लुटणारा, सावकारी करून जमिनी लाटणारा, विश्वास घात करून आबासाहेब सारख्या क्रांतिकारकांना मारणारा, स्वार्थासाठी वेळप्रसंगी इंग्रजांची संगनमत करणारा, आपल्या गावात व परिसरात दशरा निर्माण व्हावा म्हणून गुंड पाळणारा असतो. त्याच्या या प्रवृत्तीमुळे मंगल त्याच्या सोबत विवाह करण्यास तयार नसते. मात्र तिचा भाऊ हंबीर तो जमीनदार, संपत्तीवान आहे म्हणून त्याच्या बहिणी सोबत विवाह व्हावा म्हणून प्रयत्न करत असतो. अशा प्रवृत्तीचे नागोजी पाटील हे पात्र अण्णा भाऊ साठे यांनी निर्माण केले आहे. ही एक तत्कालीन इंग्रज धार्जिनी समाजातील प्रवृत्ती क्रांतिकारकांच्या दुःखाला कारणीभूत होती.

ब्रिटिशांना मदत करणाऱ्या पात्रांमध्ये चिखलवाडीचा जमीनदार व सावकार नागोजी पाटील, देववाडीचा दत्तू, पुणाळ्या सत्तू आणि बिदरचा महादू रामोशी ही ब्रिटिशांना मदत करतात. हे वारणेच्या खोऱ्यातील स्वातंत्र चळवळीतील वातावरण अण्णा भाऊ साठे या पात्राच्या रूपाने चित्रित करतात. चिखलवाडीचा जमीनदार नागोजी पाटील हा सुरुवातीला बंडामध्ये सामील होता. त्याला तुरुंगात ब्रिटिशांनी जेल बंद केले होते. पण आपली शेती, आपला चिरेबंदी वाडा, आपले गावात असलेले मान सन्मान याचा विचार त्याच्या मनात सतत येई. यासाठी त्यांनी इंग्रजांना सहकार्य केले. क्रांतिकारकांना पकडून देईल म्हणून त्याने जेलरची माफी मागितली. म्हणून त्याला इंग्रजांनी बंधमुक्त केले. पुढे तो इंग्रजांसाठी काम करू लागला. नंतर त्याने आपल्या क्रांतिकारकांचा विश्वासघात करून इंग्रजांना पकडून देऊ लागला किंवा मारू लागला. असेच त्याने विश्वास घात करून क्रांतिकारक आबासाहेब यांना जेवणासाठी आमंत्रण दिले. "आबा तुम्ही काल तारळ्याचं शिवार गाजवलं, हे ऐकून मला फार आनंद झाला आहे; पण तुम्ही मला भेकड, भुरटा समजू नका. मी माफी मागितली खरी पण ती निराळ्या दृष्टीने मागितली आहे. केवळ तुरुंगात बसून राहण्यापेक्षा सरकारला चुकवून बाहेर येऊन दारूगोळ्याची मदत घेऊन सरकार विरोधात कार्य चालवावं, असा विचार करून मी माफी मागून सुटलो आहे. पण हे कोणीच समजून न घेता मला भुरटा म्हणून माझी बदनामी करू लागले आहेत. आपण मला आपलं समजावं व माझ

याशी मित्र या नात्याने वागावं, आता घरी चला, जेवा व नंतर आपल्या मार्गाने जा." असे खोटेनाटे सांगून क्रांतिकारक आबासाहेब यांना त्यांच्या गावी चिखलवाडीला घेऊन गेला व जेवण करत असतानाच गोळी घालून विश्वासघात केला. या प्रसंगातून अण्णा भाऊ साठे यांना सूचित करायचे की वारणेच्या खोऱ्यातील क्रांतिकारक हे स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये मरणाची भीती न बाळगता उतरतात पण स्वकीयांकडून विश्वास घात करून मरण पत्करावे लागले हे मात्र दुदैव आहे. या प्रसंगाच्या रूपाने क्रांतिकारकांच्या जीवनातील दुःखद अनुभवांचे चित्रण केले आहे. म्हणजे क्रांतिकारकांना स्वकीयांशी किती तरी संघर्ष करावा लागला आणि आपल्याच मित्रांनी आपल्याच मित्राचा आपल्या स्वार्थापोटी, इंग्रजांपासून आपला स्वतःचा बचाव करण्यासाठी, आपली जमीन, सावकारकी अबाधित ठेवण्यासाठी विश्वासघात केला. या कादंबरीतील पात्र हिंदुराव क्रांतिकारकांचे दुःखद अनुभव कथन करते. "मी सरकारी सैनिकांना कस्पटाप्रमाणे समजतो. मला त्याची मुळीच भीती वाटत नाही. पण मी ह्या उशाखालच्या सापांना फार भितो आणि तीच भीती खरी ठरली. अरेरे! पाटलाने शेवटी घात केला. मी रोज सांगत होतो, की आम्ही आपलं डोकं शाबूत ठेवलं पाहिजे, नाही तर ते केव्हा फुटेल याचा नेम नाही. याचा अर्थ असा नव्हे, की मी मरणाला भितो. मी जीव द्यायलाही भीत नाही आणि जीव घ्यायलाही भीत नाही." हे क्रांतिकारकांचे दुःखद अनुभव वारणेच्या खोऱ्यात या कादंबरीत अशा विविध प्रसंगातून अण्णा भाऊ साठे यांनी चित्रित केले आहेत. म्हणजेच क्रांतिकारकांना ब्रिटिशांसोबतच स्वार्थी स्वकीयांसोबत ही संघर्ष करावा लागत होता.

वारणेच्या खोऱ्यात ही कादंबरी हिंदुराव यांची शौर्य कथा आहे. एका शेतकरी पाटील कुटुंबात जन्मलेला, घरात जमिनदारी, श्रीमंती असूनही स्वातंत्र्याच्या ध्येयापोटी सामाजिक बांधिलकी म्हणून तो घराबाहेर पडतो. घरातून अदृश्य होतो. तो ध्येयवादी, जिद्दी, महत्वाकांक्षी, अन्यायाविरुद्ध पेटून उठणारा, ब्रिटिशांची गुलामगिरी नाकारून स्वातंत्र्याचे समर्थन करणारा, स्त्रित्वाचा सन्मान करणारा, कर्तबगार, निर्भिड हिंदुराव हे पात्र या कादंबरीत अण्णा भाऊ साठे यांनी निर्माण केले. त्यांच्या साहित्यातील नायक हे नजरेत भरणारे आहेत. अन्यायाविरुद्ध लढा देणारी

पुरुष पात्रे त्यांच्या साहित्यातून आली आहेत. या कादंबरीतील हिंदुराव, आबासाहेब, गणू, शिवा, मल्हारी ही अशीच पुरुष पात्रे अण्णा भाऊ साठे यांनी निर्माण केली आहेत. या कादंबरीतील स्त्री पात्रे ही धाडसी, रूढी-परंपरांना नाकारणारी आहेत. पुरुषी व्यवस्थेच्या जोखडाखाली स्त्रियांवर होणारे जुलूम या कादंबरीत मंगला नाकारते. वार्ड प्रवृत्तीच्या पुरुषांबरोबर म्हणजे नागोजी पाटील यांच्या सोबत लग्न करण्यास स्पष्ट नकार देते. स्वतः आपल्या प्रियकराची निवड करून त्याच्या सोबत लग्न करते. हा समाजातील क्रांतिकारी बदल अण्णा भाऊ साठे यांच्या या कादंबरीतून आला आहे. स्त्रियांना समतेचे हक्क मिळाले पाहिजेत यासाठी निर्भयपणे लढणारी स्त्री पात्रे म्हणून मंगला या कादंबरीत आली आहे. अण्णा भाऊ साठे यांनी वारणेच्या खोऱ्यात हीच कादंबरी पुढे मंगला नावाने प्रसिद्ध केली. मंगला क्रांतिकारी, धाडसी, देशासाठी लढणाऱ्या पुरुषावर प्रेम करते आणि लग्न करते. नागोजी पाटील मंगला मिळावी म्हणून गुंड घेऊन त्यांच्यावर आक्रमण करतो. तेव्हा मंगला आपल्या पतीसोबत म्हणजेच हिंदुराव सोबत त्यांचा सामना करते. रानावनात हे क्रांतिकारक आपले जीवन जगतात. या क्रूर प्रवृत्ती सोबत लढत राहतात. त्यांच्याकडून मरण्यापेक्षा स्वतः दोघेही एकमेकांस गोळ्या घालून वीरमरण पत्करतात. मंगला आपले चारित्र्य टिकवण्यासाठी शेवटी वीर मरण पत्करते. हे क्रांतिकारकांच्या जीवनातील दुःख आहे. आपला सुंदर संसारही त्यांना करता येत नाही. देशासाठी अशा क्रूर प्रवृत्तीमुळे यांना मरण पत्करावे लागले.

अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील स्त्री-पुरुष पात्रे धाडसी, निर्भय, अन्यायाविरुद्ध लढणारे यासाठी वीरमरण पत्करणारी आहेत. त्यांच्या कादंबरीतील स्त्रियांच्या माध्यमातून त्यांनी विविध परिवर्तनवादी विचार सांगितले आहेत. शाहू-फुले-आंबेडकर यांना अपेक्षित असलेला समाज अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या साहित्यातून मांडला. या कादंबरीतून विविध विषयांवर चर्चा करतानाही पात्रे मार्क्सवाद, धर्मनिरपेक्षता, सावकारकी, स्वातंत्र्य यावर बौद्धिक चर्चा करतात. या कादंबरीतील हिंदुराव सावकारकी, मार्क्सवाद, देशभक्ती यावर तात्विक मते मांडतो, "कारण आम्ही बंड का केले आहे, हेच लोकांना अद्याप समजले नाही. बाकी सरकार व सावकार यांना ते नीट उमजलं आहे

आणि म्हणून ते आम्हांवर सापासारखा डूक धरून आमच्या बेसावधपणाची वाट पाहत आहेत. आमच्या पिढ्यानपिढ्या यांनी हातावर पोट घेऊन दुसऱ्याच्या शेतावर राबावं, आमच्या मालकीचं म्हणून जगात काहीच नसावं असं त्यांना वाटतं, परंतु आज आमच्या हातून खुरपं जाऊन बंदूक आल्याबरोबर सर्वच उलट झालं आहे. ज्या सावकारानं माझ्या वडिलांवर एक खोटी फिर्याद देऊन सात वर्षे खटला चालवला. त्या खटल्यात आमची सारी जमीन गेली आणि आज तेच लोक आमची जमीन आम्हाला परत देऊन माझ्या वडिलांना लवून मुजरा करू लागले आहेत." ^४ अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील नायक सावकारा विरुद्ध बंड करून सर्व सामान्यांच्या जमिनी परत देतात. "माणसाने काहीतरी चांगलं कार्य करून कीर्ती मिळवून मागं ठेवावी किंवा पुढच्या पिढीच्या हितासाठी काही तरी चांगलं करून ठेवावं, की कधीच नासत नाही आणि कधीच स्मरत नाही. असं जर काही असेल तर ते ते मागं ठेवून खुशाल जाव. आजच्या माणसाला, आजच्या जगाला त्याची जरूरी आहे." ^५ ही आदर्श सांगणारी पात्रे या कादंबऱ्यात आहेत. अण्णा भाऊ साठे जीवनभर मार्क्सवाद जगले म्हणून त्यांच्या लेखनातून मार्क्सवादी तत्त्वज्ञान आल्याशिवाय राहत नाही. या कादंबरीतही हिंदुराव मार्क्सवादावर बोलतो, "गणू! जगात माणसं दोन प्रकारची आहेत. त्यातील एक जन्मभर काबाडकष्ट करून उपासमारीने जर्जर होऊन मरणारे व मरणानंतरही ज्यांना जाळायला भरपूर जळण मिळत नाही ते आणि ज्यांना, पाऊस, थंडी, वारा काहीच ठरूक नसतं, ज्याच्या पोटातलं पाणी सुद्धा हालत नाही, जे आहे ते बसून खातात आणि मरणानंतर कापराच्या ढिगात जळतात, ते दुसरे. एक धनी धनवान म्हणून सुखात जगतो आणि कापरात जळतो, तर एक चाकर दरिद्री म्हणून दुःखात जगतो आणि जळनाशिवाय जळतो. ज्या मूठभर लोकांच्या हातात सर्व जमीन आहे ते मालक आहेत. तर कोटमाप लोकांच्या मालकीचे काहीही नाही. फक्त खुरपं आणि दोरी एवढेच त्यांच आहे." ^६ त्यासाठी आम्हाला राम राज्य स्थापन करायचं आहे. गावचा सर्व कारभार गाव करील. तिथं रावाचं काय चालणार नाही. तिथ गरीब-श्रीमंत हा भेद राहणार नाही. कोणी कोणाचा धनी राहणार नाही आणि कोणी चाकरही राहणार नाही." ^७ हा

क्रांतीकारी विचार अण्णा भाऊ साठे आपल्या लेखनातून मांडतात. ते अंधश्रद्धेवर ही बोलतात, "पाय तिथे परमेश्वर मग भटजीची काय जरूरी आहे आणि भटजीला व पंचांगात पाहूनच जर सर्व करायचं तर माणसाला काहीच करता येत नाही. लग्नच काय, परंतु मुहूर्ता शिवाय ऊसाला पाणी सुद्धा पाजता येणार नाही. आम्हाला मुहूर्ताची वाट पाहत बसावे लागेल. कारण विहीर काढायला, मोठ जुंपायला, नांगरायला, कुळवायला, पेरणी करायला, कुलूप घालायला, सान्यालाच मुहूर्त लावून ठेवला आहे आणि रोज उठून मुहूर्त पाहायला म्हटलं तर आमचे बारा वाजतील; अहो मरणासाठी सुद्धा पंचांग चाळवं लागेल. म्हणून म्हणतो, आता नवीन कायदा सुरु करा. काय मंडळी, तुमचं काय मत आहे?" अशा चर्चेतून अण्णा भाऊ साठे अंधश्रद्धा, दैववाद याला विरोध करून विज्ञानवादी दृष्टिकोन स्वीकारतात. समग्र लेखनातून त्यांनी विज्ञानवादी दृष्टिकोन मांडला आहे.

अण्णा भाऊ साठे यांची 'वारणेच्या खोऱ्यात' ही कादंबरी क्रांतिकारकांच्या दुःखद जीवनावर आहे. हा त्यातील प्रमुख विषय आहे. परंतु या कादंबरीत स्त्रीवाद, अंधश्रद्धा, मार्क्सवाद (साम्यवाद), रामराज्य, स्वातंत्र्य, शेतकऱ्यांचे जीवन, इत्यादी विषयावरही तात्विक चर्चा येते. अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या जीवनामध्ये समाजप्रबोधनाचे कार्य आपल्या लेखनातून केले. वारणेच्या खोऱ्यात व मुंबईच्या गिरणी कामगारांत त्यांचे जीवन गेले. त्यांनी वारणेच्या खोऱ्यातील माणूस, तेथील निसर्ग मराठी साहित्यातून अजरामर केला. त्यांचे लेखन परंपरागत लेखनापेक्षा भिन्न समाजोपयोगी होते. त्यांनी समाजात क्रांतिकारी विचार सांगण्यासाठी लेखन केले. म्हणून त्यांना लोकांनी साहित्यसम्राट, जननायक, साहित्यराज इत्यादी उपाधी दिली. त्यांच्या सात कादंबऱ्यांवर चित्रपट निघाले. त्यांच्या साहित्याचे परकीय भाषांत भाषांतरे झाली आणि आज अण्णा भाऊ साठे त्यांच्या शाहिरीतून, कथा, कादंबरी, वगनाट्य नाटकांतून जगामध्ये पोहोचले आहेत. आयुष्यभर त्यांनी साम्यवाद आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा परिवर्तनवादी विचार प्रत्यक्ष कार्यातून व साहित्यातून मांडला. परंतु आज समाजामध्ये अशा किती तरी महापुरुषांना दैववादात, जाती वादात अज्ञानी अनुयायांनी अडकविले आहे. ही मात्र शोकांतिका आहे. म्हणून प्रत्येक अनुयायांनी

अण्णा भाऊ साठे यांचे विचार वाचले पाहिजेत व त्याप्रमाणे वर्तन केले पाहिजे. यातूनच खऱ्या अर्थाने त्यांची जयंती, उत्सव साजरी होऊ शकतात. हेच सर्व महापुरुषांना अपेक्षित होते.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

०१. सुर्वे नारायण, कादंबरीकार अण्णा भाऊ साठे, जननायक अण्णा भाऊ साठे, संशोधन केंद्र, लातूर, २००८, पृ. ७१.
०२. तुपे उत्तम बंडू व इतर (संपा.), लोकसाहित्यिक अण्णा भाऊ साठे समग्र वाङ्मय, प्रतिमा पब्लिकेशन, पुणे, २०१४, पृ. ९२४.
०३. तत्रैव, पृ. ९२४
०४. तत्रैव, पृ. ९२१
०५. तत्रैव, पृ. ९५६
०६. तत्रैव, पृ. ९५८
०७. तत्रैव, पृ. ९५८
०८. तत्रैव, पृ. ९६३